

"קראו לי אום אל פוטה": השכלה גבוהה כמפגש בין-תרבותי

הקדמה

הכרתי את נוהא,¹ סטודנטית דרוזית לתואר שני, בזמן שהקמתי קורס ליועצים ארגוניים במגזר הערבי. זו הייתה הפעם הראשונה שנתקלתי בנערה דרוזית מחוץ לכפר. במהלך העבודה נוצרו בינינו קשרי ידידות ובמהלכן נחשפו לפניי קשייה של נוהא, שהייתה הנערה היחידה בכפרה, ואחת הראשונות בעדה, שפנתה ללימודי השכלה גבוהה. המורכבות הרבה שהייתה כרוכה ביציאה ללימודים בעבור נערה דרוזית, הפחדים והחרדות שליוו אותה בצאתה מהכפר והפכו בתקופות מסוימות גם לחשש אמתי לחייה, עלו בשיחותינו. הנושא של השכלה גבוהה שנראה לי עד אז, על סף המילניום, טריוויאלי, שינה צורה וצבע ואיבד את המוכר עבורי. החלטתי לחקור את הנושא כדי לנסות להבין באופן מקיף יותר את הכרוך בתהליכי השינוי שעוברות נשים בחברות מסורתיות.

בעבודת מחקר נראטיבית, שארכה שנים מספר, התמקדתי בסיפור חייהן של הנשים הדרוזיות הראשונות שפנו להשכלה גבוהה למרות גינויים חברתיים ולמרות חרם דתי וחברתי שהוטל לעתים על המשפחות ששלחו את בנותיהן ללמוד.

המחקר בחן את הגורמים לפנייה להשכלה גבוהה ואת ההשלכות של ההשכלה על זהותן של המרואיינות, עקב אחר תהליכי שינוי סמויים וקונפליקטים פנימיים ובחן את השינוי שחל במעמדה של האישה הדרוזית.

אולם במאמר זה ברצוני להציג אך תמונה יחידה מתוך סרט מורכב ורב-ממדי, ולהאיר באור שונה פן הנראה לכאורה טריוויאלי. מאמר זה מבקש להתמקד ברשמים ובחוויות של הסטודנטיות הדרוזיות בכניסתן למוסד להשכלה גבוהה.

תהליך רכישת ההשכלה לא היה רק מפגש עם ידע "טהור", אלא חשף את הסטודנטיות למפגש עם תרבות שונה, בעלת מושגים חברתיים תרבותיים בלתי מוכרים שיצרו קשיים וסיטואציות ייחודיות. במהלך הראיונות תיארו מרואיינות רבות את המפגש הראשוני עם זירת האוניברסיטה. מאמר זה מבקש להציג את חוויות הימים הראשונים של הסטודנטיות הדרוזיות באוניברסיטה כשהן מאוגדות על פי תמות מרכזיות שעלו בדברי המרואיינות. אין מענייני של מאמר זה להביא

ניתוח של הממצאים או להסיק מסקנות, אלא להציג את מורכבותה של התמונה המשקפת את חוויית הקליטה של הנערות הדרוזיות שפנו להשכלה גבוהה.

אם כי תיאורים אלה כוללים אפיונים ייחודיים לנערות דרוזיות, החוויה הכללית ניתנת להכללה, ואפשר להבין דרכה את הקשיים של סטודנטיות מתרבות זרה הנפגשות בזמן הלימודים לא רק עם ידע אקדמי ועם צורות לימוד שונות אלא גם עם ערכי תרבות וחברה שאינם מוכרים.

השכלה כמפגש עם חברה ותרבות

האוניברסיטה מוצגת בספרות כצומת מרכזי לייצור ולהעברה של דעת בחברה המודרנית. עם זאת חוקרים מצביעים על קשר שאינו חד-ערכי בין מוסדות האוניברסיטה לבין החברה הרחבה (Armstrong, 1979; Barnet, 1993; 1997). פתיחתה של האוניברסיטה לכלל הציבור, אבדן האופי האליטיסטי ומעורבות גוברת והולכת של המדינה באוניברסיטאות השפיעו על תפקידי המוסד האוניברסיטאי בחברה (Bell, 1966; Kerr, 1963) והרחיבו את השפעותיה על ציבור רב-תרבותי.

Bourdieu (1998) מציין גם הוא שתפקידה של האוניברסיטה אינו מצטמצם לתפקיד של הקניית דעת או השכלה, וגישתו דנה בארגון המרחב האוניברסיטאי ובשיח התרבותי והחברתי שהוא מייצר. בשונה מהתפישה הקלאסית של 'מדע טהור', טוען Bourdieu (1988) כי הדעת התרבותית המועברת במוסדות אוניברסיטאיים מושפעת מהקשר חברתי-תרבותי ספציפי. הוא בוחן את שניותה של הדעת האקדמית הכוללת שיח מדעי ושיח חברתי ואת האופן שבו שניהם מגולמים במוסד האוניברסיטאי. מהותה של הדעת מעוגנת לדבריו בפרקטיקות לא פחות מאשר בתכנים, והוא טוען בכתביו כי האוניברסיטה היא זירה המשמשת גם לרכישת כוח תרבותי. ההשפעות ההדדיות של השיח החברתי והתרבותי על ההשכלה האקדמית מתוארות גם אצל Barnett (1997). הגישות של Bourdieu (1988) ושל Barnett (1977) סוברות כי ההשכלה האקדמית העכשווית כוללת בתוכה שיח ודעת חברתיים ותרבותיים של המקום, המעוצבים על ידי ההשכלה ומעצבים אותה. על-פי גישות אלה, לימודים אקדמיים הם תהליך של מפגש עם דעת, עם חברה, עם תרבות ועם פרקטיקות שונות. התרבות משפיעה ומושפעת מהדעת האקדמית, אך עוד לפני המפגש עם ה"דעת" מתקיים המפגש עם התרבות והחברה בזירת האוניברסיטה.

להלן יוצג אפוא המפגש הראשוני המתקיים עם הכניסה ללימודים באוניברסיטה עם ערכי חברה ותרבות שונים. חוויות אלה השפיעו בשלב מאוחר יותר, בשילוב עם מקורות ידע אקדמי, על הבניית זהותן של הסטודנטיות.

האוניברסיטה - מעבר בין תרבותי

א. הכנה לאוניברסיטה

הפנייה להשכלה גבוהה היוותה אפשרות לצאת מהכפר ומהפיקוח החברתי הצמוד למפגש עם תרבות אחרת ועם אורח חיים שונה, שאינו מתאפשר בדרך כלל לנשים מהעדה הדרוזית. עצם היציאה ללימודים גבוהים הייתה הפרה של אחת הנורמות החשובות בהתנהגותה של האישה - יציאה מהמתחם הפרטי למתחם הציבורי.

ההורים שניאותו לשלוח את בנותיהן הזהירו אותן והנחו אותן בנוגע לפרקטיקות רצויות ולאיסורים מסורתיים. האמהות האמונות על החינוך המסורתי חששו מההשלכות של הפנייה להשכלה גבוהה.

אמה של סנאא הזהירה אותה ממפגש עם גברים דרוזים וצירפה איסורים וכללים לא רק לגבי השהות באוניברסיטה, אלא גם בנוגע לנסיעות הלך וחזור. נאסר על סנאא לנסוע עם סטודנטים דרוזיים מהכפר שבאו ברכבם הפרטי. הותר לה לנסוע רק במונית, וגם על נסיעה זו הוטלו סייגים:

"אימא שלי כל הזמן אמרה לי לא לקשור קשרים עם לא-דרוזים, ועם דרוזים - שזה יצא מפה (מהראש), לא מהלב, ולשמור ברחוב, ולשמור במונית ובדרך הביתה, הכול לשמור. יש לך עשרת דיברות, ולשמור! לא לחרוג! במונית - אם הנהג לבד, את לא עולה! אם יש עוד אנשים, את עולה. אבל גם לזה היו כל מיני מגבלות: אם רק גברים במונית - לא! הייתי צריכה לחפש כל מיני סידורים שלא ליפול בפח הזה ש... (צחוק)". (סנאא)

אביה של גאליה ניאות לאשר את פנייתה להשכלה גבוהה רק לאחר מאמצי שכנוע רבים מצד אחיה. הסכמתו התקבלה רק לאחר שאחיה התחייבו ללוותה לכל מקום באוניברסיטה (שבה גם הם למדו) ולפקח על התנהגותה השכם והערב. עם זאת, לוותה ההסכמה של האב בחשש ובאיומים על גאליה מפני הפרתן של נורמות מסורתיות:

"לפני שנסעתי ללימודים כמה ערבים אבא שלי עשה לי שטיפות, כאלה שטיפות מוח, שכבר רציתי להקיא, מרוב שאמר לא! לא! לא! לא! לא! לא!
לא להיות במגע עם אף אחד! לא לדבר עם אף אחד! רק ללימודים, כמו שהיית, כמו שגדלת (בצעקה) מבית הספר לבית! מהבית לבית הספר! ככה תהיי, מהפקולטה לחדר! מהחדר לפקולטה! אוי ואבוי אם לא, ואוי ואבוי!
לא! לא! לא! הכול לא! כמה לילות, כל הזמן, כל הזמן הזהיר והזהיר."
(גאליה)

אמה של נואל, אישה חולנית, עבדה בניקיון ופרנסה את המשפחה בדוחק לאחר שבעלה עזב את הבית. היא עודדה את בתה ללמוד: "והיא (אמה) אמרה לי: אני רוצה שתלמדי בשביל שתוכלי לסמוך על עצמך, שלא תהיי תלויה באף גבר."

אולם עוד בטרם נבחנה נואל בבחינות הקבלה לטכניון, עלה מכשול בנוגע לדרך שבה תגיע נואל לבחינות האלה. הקונפליקט התרבותי הוביל לקונפליקט בין-אישי, בין נואל לבין אמה, שתמכה בלימודיה, אך גם התעקשה ללוותה לבחינות הקבלה:

"תדמייני לעצמך, תדמייני לעצמך, בכדי להבין את הקושי שלי... בחורה שגרה בכפר, שבחיים שלה לא נסעה לבד מחוץ לכפר. אף פעם. את מבינה. ויש בכלל תפיסה אצל הדרוזים שנשים אסור להן לצאת מחוץ לכפר לבד, הן צריכות ליווי של גבר ו... בכלל כשרציתי לנסוע לבחינות קבלה, אימא שלי לא רצתה לתת לי לנסוע לבד, היא נלחמה אתי, 'אני באה אתך!', ואני נלחמת אתה: 'מה את באה אתי? לא יכול להיות! אני יכולה לנסוע לבד!', כל דבר היה מאבק. לשכנע את אימא שלי שאני יכולה לצאת מהכפר לבד!, זו הייתה עבודת פרך. זה לא היה קל בכלל. אמרתי לה: 'תראי, אם את חושבת שאני אקח אותך ללמוד בטכניון, זה לא יהיה!...' זו הייתה פעם ראשונה שיצאתי מחוץ לכפר, חוץ מאשר לתיכון, לשם נסעתי הלוך-חזור, לנסוע, לחזור ולא לשום מקום." (נואל)

נואל יצאה ללימודים, ומכיוון שכפרה היה מרוחק, לנה מחוץ לבית ובכך הפרה איסור מסורתי נוסף. המקצוע שבחרה בו נאסר על נשים בעדה, עקב איסורים דתיים, ולקשיים אלה היתוסף גם המיצב הנמוך של משפחתה הקטנה והענייה. מסכת לחצים כבדה של אנשי הכפר הופעלה על אמה ועל אחיה של נואל כדי למנוע את לימודי הבת. למרות לחצים ואיומים לא נרתעו בני משפחתה, תמכו בה, אך גם חששו מאי ציות לפרקטיקות העדתיות ומכך שלא תצליח לעמוד מול הלחצים החברתיים בטכניון:

"הוא (אחי) נורא נורא פחד שאני לא אצליח להתמודד עם זה, שאני לא אצליח להתמודד עם הלחצים החברתיים והדחייה של החברה. כל הזמן היה חשוב לו שאשמור על המסורת, שלא אשכח את הערכים שחונכתי עליהם, שאמשיך להתלבש כמו דרוזית ושאני לא אשכח את העקרונות שלפיהם גידלו אותי. זה היה הכי חשוב, שאני לא אלך לאיבוד בתוך החברה החדשה. זה שאני יוצאת מהבית, מהכפר, שאני נמצאת במגע עם חברה יהודית, זה היה הכי רגיש. גם, הייתה כזאת דעה בחברה שבת שתלמד, תזלזל במסורת, בחברה הדרוזית ובמה שחשוב לדרוזים... זה לא בסדר ללמוד, היה מחסום שצריך לפרוץ אותו, תפיסה שצריך לשנות אותה, ואני רציתי להגיד שהתפיסה שלכם לא נכונה, אפשר ללמוד ולשמור על המסורת, ולהמשיך להיות בסדר, וזה היה הקטע הכי קשה שלי עם הלימודים." (נואל)

הקונפליקט בין מסורת להשכלה, בין מסורתיות לחילוניות, שממנו חששו אחיה של נואל, אכן היה מוקד של קשיים והתלבטויות שהעיבו על שנות לימודיה. בזמן

הלימודים בטכניון נחשפה נואל להבדלים בין התרבויות, לאפשרויות השונות הפתוחות לפני נשים ולכאב שילווה אותה לאורך חייה.

הפנייה ללימודים גררה התנגדות דתית וחברתית נרחבת בעדה, יצרה חשש אצל ההורים והאחים שהזהירו את הנערות מפני הפתיחות לחברה המערבית ומפני הפרתן של הנורמות המגדריות. שמה הטוב של המשפחה כולה היה כרוך בהתנהגותה המסורתית של הנערה שיצאה מהכפר. "כל העין של הכפר עליך" אומרת סוהא, ומבטאת בכך את הבחינה והחקירה המדוקדקת של העדה - שעקבה בדריכות אחר פועלן של הנערות, צופה למעידתן. המדד להצלחת לימודיה של הבת בעיני הכפר, ולעתים בעיני משפחתה, לא היה קשור להישגיה האקדמיים, אלא להצלחתה לשמור על הלכות צניעות מתאימות.

האיסורים העדתיים והמסורתיים שלאורן חונכו הנערות התוו במידה רבה את צעדיהן באוניברסיטה והשפיעו על מפגשן עם התרבות והחברה.

ב. במבט רטרוספקטיבי: "הייתי כמו חייזר"

המרואינות תיארו את חוויות הימים הראשונים באוניברסיטה ככניסה לעולם שונה וזר. השוני בתרבויות עורר עניין, קושי, תחושת חופש ומצבים מביכים שנראו לעתים, במבט לאחור, גם מצחיקים. להלן תיאורים המדגימים את הפער התרבותי ואת השתוממות המרואינות נוכח הפרקטיקות השונות. שלושת חלקי הנרטיבה שיובאו להלן מאופיינים במבט רטרוספקטיבי, מלווים לעתים בחיך סלחני המופנה כלפי עצמן כפי שהיו באותה תקופה, כשהן מתארות את תמימותן ואת חוסר ניסיוןן בתחילת דרכן באוניברסיטה. הסיפורים תוארו מתוך תפיסת עולם ונקודת מבט נוכחיות, השונות מאלו שאפיינו אותן בתחילת לימודיהן, ומדגישים את המרחק והשינויים שעברו מאז יציאתן מן הכפר:

"אני חושבת איך שאני היום חושבת על עצמי אז, אני חושבת שהייתי כמו חייזר, אני (צוחקת)... או ככה הרגשתי לפחות, זה נורא מפיחד..." (כאותר)

הדימוי שבחרה כאותר, "חייזר", ממחיש את הרגשת הזרות והחריגות באוניברסיטה, ומנגד הוא מורה על שליטתה כיום בשפה, שנרכשה במאמץ רב. בדומה, גאליה מתארת אנקדוטות שונות הממחישות את זרותה ואת הפערים התרבותיים. תדהמתה מן היחסים החופשיים בין המינים, נושא שעולה תדיר גם בראיונות אחרים, מתוארת בשני הקטעים האלה:

"והייתי מאוד תמימה, ילדה בת שמונה עשרה. אנחנו לא הולכות כמוכן לצבא לטוב ורע ששם מסתובבים וגברים וחברים ויוצאים וזה היה מעבר דרסטי. רק לראות גבר שנכנס לחדר של בנות, והיו מתחבקים ומתנשקים במטבח, אני הייתי... הייתי... כשהייתי נכנסת למטבח בהתחלה וראיתי שניים מתחבקים או מתנשקים, פשוט הייתי יוצאת. הייתי מתביישת כאילו

שזה היה אני. הייתי יוצאת, נכנסת לחדר שלי, עד שפעם חשבתי נ-ו, א-נ-י ר-ע-ב-ה (בניגון ובצחוק) איזו מין חוצפה זו?! אני נכנסתי למטבח בלי להסתכל בכלל (מסתירה פניה) ניגשתי ישר לתא הקטן של המקרר שהיה במטבח של ה"אלף", לא הסתכלתי (צוחקת). עד שהתרגלתי, הבנתי שזו נורמה בחברה הישראלית, וזה לא... רע." (גאליה)

גאליה שלאורך חייה נאסר עליה לדבר עם גברים, אינה יודעת גם כיצד לנהוג כשסטודנט ערבי ניסה לעזור לה ופנה אליה בדברים ביום הראשון ללימודיה:

"אני זוכרת שהגעתי מאוחר² ופספסתי שני ימי לימודים, ובכיתה היה יחד אתנו בחור מהגליל, הוא פעם, אני זוכרת ש... ש... ש... המרצה קרא רשימת שמות ואמר: את לא היית בשיעור הקודם, ואמרתי לו: לא, אז הוא אמר: כדאי לך שתיקחי את רשימת המקורות מאחד התלמידים, ואחד התלמידים שישב בכיסא לידי, את זוכרת את הכיסאות שרושמים עליהם בצד? אז הוא אמר לי: אני אתן לך, בערבית, אני אתן לך. בכל זאת, כשערבים ויהודים לומדים יחד מתגבשים, וגם היהודים מתגבשים, אז הוא אמר 'אני אתן לך'. ואני, הסתכלתי ככה (מדגימה בהסטת ראשה הצדה) לא ענית, ואחרי ההרצאה הוא אומר: את רוצה את ה... רשימת המקורות וההרצאה לצלם? ואני, לא ידעתי, מה זה לצלם? ולא ידעתי איפה לצלם? ולא היה לי כרטיס צילום, לא ידעתי מה זה, ומה? אני אדבר אתו?! ואני, עשיתי כאילו שלא שמעתי לקחתי את ה... הדפים, קיפלתי, הכנסתי לתיק (מדברת במהירות) ו-פוו-וו--וום ברחתי בריצה החוצה, והוא אמר לי: ג-א-ל-י-ה, הוא כבר הכיר את השם שלי! ת-ח-כ-י, ח-כ-י! צעק אחרי. אבל אני עשיתי כאילו שלא שמעתי, למה? כי אני לא רציתי לדבר אתו, מה פתאום שאני אדבר עם בחור זר, ואני לא מכירה אותו, ומה יגידו עליי? אני הלכתי עם מושגים כאלה, שמרניים במיוחד, ואזהרות קשות מהבית, לא לדבר עם בניס. אז ברחתי ממנו (צוחקת), וסיפרתי לאח שלי. אז הוא אמר: תראי אני לא רוצה שתתרועעי עם כל בחור, אבל צילום, את תדעי שיש מכונות צילום... ויש... מה שהפסדת את צריכה לצלם. קחי את ההרצאה ממנו, זה לא נורא, אבל זה לא אומר שהוא יהפוך להיות ידיד שלך, את לא חייבת ל... וכך למדתי, וכך נכנסתי למעגל הזה של החיים, לאט לאט." (גאליה)

גאליה מתארת בתאטרליות מלווה בהומור עצמי את מנוסתה הנפחדת מהבחור שביקש לעזור לה. היא חונכה שלא לראות גברים, שלא לשמוע אותם ושלא לדבר אתם. "לאט לאט" השתנתה והבינה שלא כל מה שנאסר עליה בהכרח גורם לעוול. המפגש עם גברים - מפגש שנמנע מנשים - מתואר בראיונות כמקור לחשש ומיתוסף

2 אביה של גאליה ניאות להתיר את לימודיה רק לאחר מאמצי שכנוע רבים של אחיה. אלה נמשכו גם ימים ספורים אל תוך תחילת שנת הלימודים.

למכלול ההתנהגויות האסורות על נשים האמורות לשמור על צניעותן ותמימותן. אריגי מתארת היבט נוסף של "תמימות" ב"מנטליות הדרוזית":

"המעבר מהבית לאוניברסיטה היה מאוד קשה, אני זוכרת עכשיו דבר אחד שעכשיו אני צוחקת עליו, שכשהייתי במכינה הייתי מתאפקת כל היום כי לא היה לי נעים ללכת לשירותים, למה? כי כולם ידעו שאני הולכת לשירותים. עכשיו אני מסתכלת על זה אחורה (בצחוק) ואומרת מה! איזו תמימה! זה לא בושה שהולכים לשירותים, אבל אה... המנטליות של הדרוזים קצת שונה, בנות תמיד משחקות את הביישניות. אני זוכרת שסיפרתי את זה פעם לחברה שלי, יהודייה, והיא צחקה ואמרה: אז מה אם ידעו, זה לא בושה! זו דוגמה שכל כך הייתי תמימה מהחינוך שקיבלתי... האמת היא שלאט לאט היהודים קלקלו אותי (צחוק) המנטליות שלי השתנתה קצת..." (אריגי)

בתקופה הראשונה באוניברסיטה פירשה אריגי, וכמוה גם המרואיינות האחרות, את הנחווה באמצעות סכמות ונורמות תרבותיות שעמן באה. מעצם המפגש עם המציאות החדשה, תפיסת העולם שעמה הגיעו המרואיינות מתערערת ונעשית פתוחה לשאלות, למשא ומתן ולשינוי. בתהליך זה יכולות המרואיינות להיאחז במודל הישן, לדחות אותו או לשנותו.

תיאורים אלה, של הימים הראשונים באוניברסיטה ובטכניון, מדגישים את המרחק הבין-תרבותי ואת השוני בפרקטיקות המגדריות בין שתי התרבויות. עם זאת, מבטן הרטרופקטיבי ונימת ההומור העצמי המלווה בחיך סלחני לנוכח תמימותן בתקופה הראשונה מדגישים את השינוי שחל בנשים הדרוזיות מאז יצאו מהכפר לראשונה. מתיאורן היום עולה המרחק של המרואיינות מאותן נערות "תמימות" או "כפריות" שהגיעו לאוניברסיטה.

ג. זרות בחברה: "קראו לי אום אל פוטה"

המנהגים השונים בעדה הדרוזית יוצרים ריחוק ומונעים אפשרות לפעילויות משותפות ולנושאי שיחה משותפים הן עם סטודנטים ערבים הן עם יהודים. מרואיינות ציינו שהסטודנטיות היהודיות דיברו על הצבא, על טיולים לחו"ל, על בילויים, על סרט שראו או על קשרים עם בני זוג, תחומים ונושאים שהסטודנטיות הדרוזיות לא חוו ולא השתתפו בהם. מחקרים מצאו שסטודנטים וסטודנטיות ערבים מתארים תחושת בדידות המיוחסת לרקע מסורתי תרבותי שונה, לדעות קדומות ולאפליה (Zeidner, 1986; 1992 in Ben-Ari & Pines, 2002). הסטודנטיות הדרוזיות היו שונות גם מהסטודנטיות הערביות שחיו על פי אורח חיים חופשי יותר ולא הבינו מדוע נשים דרוזיות מסרבות לצאת אתן לבילויים או לפעילויות אחרות. סיהם מתארת את הקבוצות החברתיות הסגורות בפניה בהיותה דרוזית:

"כך שלבחורה דרוזית ממש, יש לה בעיה. היא לא יכולה להתחבר עם בחורים דרוזים כי בניים ובנות, זה מסוכן. אה... הבחורים והבחורות הערבים הם קבוצה בפני עצמה שגם קשה לשבור אותה, יש לה קודים שלה ונורמות שלה, ויהודים זה... היו לי חברים וחברות יהודיות, אבל זה ממש קשה להתחבר, יש אנשים שקל לך להתחבר אליהם, אבל בכל זאת את מרגישה שיש מחסום כלשהו, ויש אנשים שממש קשה ואת מרגישה בודדה בקטע הזה, כי איך שאמרתי לך: הקבוצות סגורות." (סיהם)

תחושת הבדידות בין הקבוצות הסגורות בפני הסטודנטית מתגברת בתיאורה של נהלה, הראשונה בעדה שיצאה ללמוד. היא מתארת את תחושתה כ"אדם השונה" לא רק בין הקבוצות החברתיות באוניברסיטה, אלא גם בכפר:

"זה היה צעד קשה, לא נוח, והיו בזה הרבה קשיים גם, עם כל הרצון הטוב י... יכולתי להישבר, כי להימצא במסגרת אה... מורחבת כזאתי, **האדם השונה**, זה לא קל, **כולם הסתכלו עליי, כולם הצביעו עליי, כולם דיברו עליי בכפר, באוניברסיטה**. ובאוניברסיטה, הייתי שומעת: וראית שיש פה בחורה דרוזית מסתובבת? ובאוניברסיטה זה חייב אותי עוד יותר, הייתי ממש נרגשת, הייתי הולכת ושומעת באוזניים לוחשים אחד לשני, אפילו הם קראו 'אום אל פוטה', אום אל פוטה זה - זו שהולכת עם מטפחת על הראש, בלי שם, לא הכירו את השם." (נהלה)

נהלה מבטאת תחושה חזקה של חריגות ובדידות. היא אינה נתמכת או מקובלת בצורה מלאה אף לא באחת מהתרבויות. תחושה זו מתוארת אצל Stonequist תחושת שוליות (marginality) חברתית ותחושת זרות וחוסר שייכות לתרבויות השונות (Stonequist, 1935; Berry, 1991). סמר מתארת גם היא את קשייה החברתיים שהתבטאו גם בחברה הערבית ונבעו מהשוני בינה לבין האחרים, למרות הדמיון לכאורה:

"הייתי במין כזה קונפליקט שאני רוצה לשמור את עצמי, לשמור את המסורת שלי, מה... במה שאני מאמינה וגם לחיות עם אנשים אחרים... והרבה מהם לא קיבלו את זה, והייתה לי בעיה גם עם הערבים וגם עם היהודים כאן." (סמר)

ההבדל התרבותי יצר אצל כמה מהסטודנטיות הדרוזיות עמדה חברתית לימנלית (Turner, 1985), "בין ובתוך" קבוצות חברתיות, אף שאינן חשות שייכות אף לאחת מהן במובחן. אף על פי שהמדד היעיל ביותר לבחינת השתלבות תרבותית הוא מידת ההשתתפות במוסדות פורמליים להשכלה השייכים לקבוצת הרוב (Berry, 1991; Cushnir, 1991), נראה שתהליך ההסתגלות החברתית מורכב וקשה. עם זאת מידת הקשרים החברתיים ותחושת הבדידות מתוארת בעצמות שונות בין המרואיינות. מקצתן מתארות קשרים מספקים שנוצרו במהלך שנות הלימודים.

ד. מבט רגשי: "את בחברה פתוחה"

המרואינות מתארות את ההבדל בין החברה שלהן לחברה באוניברסיטה ומאפיינות את החברה באוניברסיטה בביטוי שחזר ונשנה בנרטיבות השונות: "חברה פתוחה", חברה שבה אפשר לבטא רצונות וצרכים אישיים. קיומם של פתיחות וחופש לא היה מובן מאליו בחברה הקולקטיבית הפטריארכלית:

"חינכו אותנו לא להביע כל מה שרצית ולא לדבר על כל מה שרצית... או מרגישה. להפנים ולהכניס. וזה משפיע, פתאום את בחברה פתוחה שכל אחד יכול להגיד מה שהוא מרגיש, מה שהוא רוצה" (סנאא)

חלק זה מבקש להתבונן בהשפעת המעבר הבין-תרבותי על המישור הרגשי. אמנם שלושת החלקים הקודמים כוללים בתוכם חוויות המערבות את ההיבט הרגשי, אך הנרטיבות שלהן מתמקדות בתחושות שעלו בעקבות החשיפה לתרבות השונה. להלן יובאו סיפורים של שתי מרואינות המתארות היבטים שונים של אותה חוויה: המפגש עם "החברה הפתוחה".

"זו חברה פתוחה, הכול פתוח, יש בילויים, מסיבות", מתארת נואל את התרשמותה מהחיים בקמפוס האוניברסיטה וממשיכה:

"אני זוכרת את התקופה הזאת כמו סיוט, ממש סיוט. כל הזמן הייתי מבוהלת ומפחדת, למה? כי כל הזמן ידעתי שמכל העולם מסתכלים עליי איך אני אדבר, עם מי, איך אתלבש, איך אתנהג, וכל הזמן הייתי ככה, כי פחדתי שיגידו (הדרוזים) - הנה היא מועדת, היא לא מתנהגת כמו דרוזית, ממש פחדתי, שיגידו (...) היא כבר סוטה, או את מבינה? ואז... אני הייתי כל הזמן סגורה בחדר, לימודים, ולצאת אפילו לקפטריה - לא יצאתי. ממש פחדתי. כל דבר שרציתי לעשות, פחדתי. (...) א... וזה עלה לי בהמון כוחות נפש... אני, למשל, הייתי באוניברסיטה במצב של סגר. נגיד להיות במגע עם המין השני, עם גברים, זה אוי ואבוי, זה אסון, זה סוף העולם, זה הופך אותך להיות מושחתת. אסור לך להיות ידידה, לדבר - לדבר אסור! וזה כל כך יוצר תסכולים (במרירות) ו... ו... את רוצה שתם לשבת לדבר עם איזה שהוא בחור, זה אסור! אסור! אני כל הזמן הייתי חיה עם הפחד הזה שאם הייתי יושבת עם סטודנט שלמד אתי, אז זה פחד עולם, שיראו אותי,³ שידברו אתי.

הייתי ממש במצב של חוסר אונים. יש בילויים, ומסיבות ריקודים... ואת יושבת בצד וצופה בזה, אסור לך לקחת חלק בזה, את מבינה? תמיד צריכה לשמור מרחק. (...) שלושה סמסטרים לא יצאתי מהחדר חוץ מאשר לקורסים

3 יש הקפדה חמורה על הפרדה בין המינים בעדה הדרוזית, ושיחה או שהות עם גבר יכולה להיחשב בעיני משפחות מסוימות עילה ל"רצח על כבוד המשפחה" (להרחבה בנושא זה ראה מאמרה של מנאר חסאן, 1999, 'הפוליטיקה של הכבוד').

וזה היה... ממש הייתי בדיכאון ובמשבר(...) **אבל לחיות בתוך ו... ו... זה**
ו... לשמור על עצמי בתוך זה ו... ו... לשמור על הניתוק שלי מתוך זה, זה
עולה לפעמים בכוחות נפש. אני בחורה צעירה, אני גם אוהבת לרקוד,
אני גם רוצה ללכת לים, אני גם רוצה להיות בסרט קולנוע, את מבינה?
 (...) אבל מצד שני, אני יודעת שאם אתחיל לעשות את הדברים האלה אז
 אני אתחיל להיות מופקרת בעיני החברה (בעדה הדרוזית). בעיניי - לא,
 בעיני החברה. אז תמיד הייתה התפיסה שלי לעצמי, כן, תפיסה שלי לחיים
 שלי - איך הייתי רוצה לחיות אותם, לעומת התפיסה של החברה לחיים
 שלי, איך שהם רוצים שזה יהיה. והייתי צריכה לחיות לפי החברה (...)
 תמיד יש את הצד הזה, לעומת הצד הזה. עם השכל הישר את יודעת שזה
 לא רע, אבל עם החינוך שקיבלת, יש לך את הניגוד הזה שזה לא בסדר."
 (נואל)

קשיי הלימוד והפערים בשפה אינם מוזכרים כמעט בנרטיבה של נואל. היא
 מתמקדת בהבדלים החברתיים והתרבותיים ומתארת את האפשרויות הפתוחות
 לפני נשים בחברה המערבית, וסגורות בפניה, נערה דרוזית. האיסורים המסורתיים
 והחשש לא אפשרו לה להתערות בחברה ולהשתתף בבילויים וחשפו אותה לתחושת
 חוסר אונים ולכאב.

הפער והשניות שבין החברות, בין התרבות המסורתית לבין ה"תרבות החופשית",
 משתקפים ברמות שונות של חייה החברתיים והאישיים:

- רמה אחת משקפת את **ההבדל שבין ערכיה ותפיסותיה שלה לבין אלו של החברה המסורתית**: "אני יודעת שאם אתחיל לעשות את הדברים האלה אז אני אתחיל להיות מופקרת בעיני החברה. בעיניי - לא".
- רמה אחרת מתארת את השניות חודרת לחייה של נואל ומבנה **סע בין תפיסתה לבין התנהגותה**: נואל שומרת על התנהגות מסורתית כדי להימנע מחרם, כדי לשמור על סיכווייה להינשא, ואולי גם על חייה - אף על פי שתפיסתה שונה מזו שעל פיה היא נאלצת להתנהג: "אז תמיד הייתה התפיסה שלי לעצמי, כן, תפיסה שלי לחיים שלי". ולמרות זאת היא נאלצת להתנהג על פי הנורמות והאיסורים המוטלים על הנשים הדרוזיות.
- הפער בין התרבויות אינו מתקיים רק בין רצונה ותפיסותיה לבין אלה של החברה, בין התנהגותה החיצונית הפומבית לבין תפיסותיה; **השע מתקיים גם ברובד פנימי יותר: בתוך נפשה, בתוך אישיותה, בין "השכל הישר" לבין "החינוך" שקיבלה.**

התחושות הקשות מתקופת הלימודים מלוות את הריאיון כשנואל מבקשת:

"בואי לא נדבר על זה, (צוחקת) אני מנסה לברוח מזה כי זה מחזיר אותי ל... ל... לרגשות כאלה, אני אומרת לך, זה... זה דברים שאני **הכי ה-כ-י ש-**

נ-א-ת-י בחיים שלי. ה... התקופה הזאת, זה סיוט, אני מרגישה כמו... כמו... כמו... א... מתגוננת, אני רוצה להגן על עצמי מהתקופה ההיא, זה היה נורא, נורא." (נואל)

אולם החשיפה לחברה שונה ולתרבות שונה היא חוויה מורכבת, השונה אצל הסטודנטיות המרואיינות עקב חינוך שונה, תמיכה חברתית, תפיסות שונות והבדלים בליברליות של משפחות המקור. כך אצל נואל חוויה מסוימת היא סיוט, ואילו אצל גאליה היא "גן עדן":

"הייתי ילדה מאוד סגורה, מאוד מאוד סגורה, עד שהתרגלתי לסטודנטים לקח לי זמן. זה לקח לי כמעט שנה עד שהתרגלתי. כמעט שנה. ו... השנה הייתה מאוד קשה, מאוד קשה, בכיתי הרבה, רציתי לעזוב, רציתי ללכת הביתה (...). אבל במשך הזמן, השנה הראשונה, זה נהיה יותר קל ויותר קל, ויותר קל. מאוד מאוד נהייתי. הייתי, עכשיו אני מסתכלת על זה כמו נוסטלגיה, על כל הזיכרונות (...). היינו יושבים בקפטריה, מתדיינים בנים בנות, רגיל, אבל היה... היה לי כיף מאוד מאוד מאוד. כמו **גן העדן**. אני אמרתי לך, עכשיו אני נזכרת בימים ההם כמו להיזכר בדברים **הכי מתוקים בחיים**, כמו נוסטלגיה, כשאני שומעת למשל שיר מהשירים שהיו בתקופה, אני אוהבת מוזיקה מערבית ומזרחית שזה גם לא אופייני, אז שמענו את להקת "ABBA", אז אהבתי אותם (...). היציאה ללימודים, הארבע שנים באוניברסיטה, **זה היה כמו לנסוע לגן ה-ע-ד-ן!**" (גאליה).

החוויה בגן העדן כוללת גם את האכילה מ"עץ הדעת", וגאליה מתארת את השינוי שחל באישיותה: "האישיות נהיית יותר חזקה, בחורה שיוצאת ללמוד, היא תדע לחשוב יותר, היא תדע לבחור ותדע להבין שהרבה דברים שחונכה עליהם, הם פשוט לא נכונים." אולם מבחינת גאליה החזרה לכפר היא כגירוש מגן עדן, ותחושת הכאב וההחמצה מתגברת כאשר עם שובה משדכים אותה בעל כורחה, והיא מחויבת לחיות על פי אורח חיים מסורתי.

כאמור, אפשר לייחס את ההבדלים בתחושות ובמידת ההשתלבות בתרבות ובחברה לגורמים רבים ושונים. אולם מקצת התחושות אפשר לייחס להבדל בגישתם של האחים של גאליה ונואל כלפי אחיותיהן. האחים והאב אמונים יחדיו על השמירה של "כבוד המשפחה". "כבוד" זה מתמצה כולו בהתנהגותן של הנשים במשפחה, והתנהגות זו משפיעה על שמה הטוב של המשפחה כולה ועלולה להכתימו. הנערות שפנו להשכלה גבוהה היו נתונות בביקורת נוקבת של הכפר ושל העדה, והתנהגות לא צנועה של הבת, כאמור, לא רק הכתימה את שמה, אלא גם את שם משפחתה. ישיבה בקפטריה או בבית קפה, עישון, דיבור עם גבר, הליכה לקולנוע, לקונצרטים ולהצגות, השתתפות בשיעורי התעמלות, שהייה מחוץ לבית (והשתתפות בקורסים) לאחר שעות השקיעה ועוד, כל אלה הם חלק מהמכלול הרחב של פרקטיקות הנחשבות לאסורות על נשים דרוזיות

(אך מקובלות אצל גברים דרוזיים). התנהגויות אלה גוררות על פי רוב ביקורת חברתית ומשפחתית נוקבת, ולעתים מניעות את הגברים שבמשפחה לנקוט צעדים קיצוניים כדי לטהר את שם המשפחה.

עם זאת, יש הבדל במידת השמרנות וההקפדה של משפחות שונות (Barkat, 1985). אחיה של גאליה היו ממונים מטעם אביהם לשמור את צעדיה באוניברסיטה, ללוותה לכל מקום ולהשגיח על התנהגותה הצנועה. בפועל, הם אפשרו לה להסתובב לבדה בקמפוס, עודדו אותה ועזרו לה להשתלב בחברה, אפשרו לה לשבת בקפטריה ולדבר עם בנים ועודדו אותה להישאר באוניברסיטה כשהייתה ברגעי משבר. אחיה של נואל, לעומת זאת, הזהירו אותה מפני התנהגות "לא צנועה", ונואל חששה מביקורת חברתית ואולי גם מתגובות אחיה ולכן מנעה מעצמה פעילויות חברתיות ויום יומיות בקמפוס, למרות רצונה להשתתף ולהשתלב.

הנרטיבות שנבחרו מציגות תמונות יחידות מתוך מכלול מורכב ומתמקדות בתיאור התהליך הראשוני של כניסה למוסד להשכלה גבוהה - תהליך הכולל עבור מיעוטים בישראל גם מפגש עם חברה ותרבות שונות. מטרת הצגתם של סיפורים אלה הייתה להאיר פן אחר, מוכר פחות, הקשור לתהליך הלימודים במוסד להשכלה גבוהה. אפשר ללמוד מקטעי הראיונות כי עוד לפני ההתמודדות עם חומר אקדמי זר, עוד לפני ההתמודדות עם הקושי של שפה זרה, קיימת התמודדות ראשונית - שפעמים רבות מתעלמים ממנה - ההתמודדות של מפגש עם תרבות וחברה זרות. למפגש זה השפעה מרכזית על חוויית ההשכלה ועל היכולת להתארגן לקראת לימודים אקדמיים.

אף על פי שבחברה הדרוזית המסורתית עדיין נשמעים קולות המתנגדים ללימודי נשים, בשנים האחרונות עלתה רמת הלגיטימיות המאפשרת לנשים דרוזיות לרכוש השכלה גבוהה. קרבנם של האוניברסיטה והטכניון לכפרים הדרוזיים הקלה על הנשים להחליט ללמוד במוסדות להשכלה גבוהה למרות איסורים מסורתיים. אולם קרבה פיזית זו לא רמזה על המסע הארוך והמפותל שבדרך לרכישת תואר. הנערות לא יכלו לשער מראש את מורכבות התהליך כאשר החליטו לצאת ללמוד. ההורים ששלחו את בנותיהן לרכוש תואר ומקצוע והנערות שביקשו לשנות את תפקידיהן המסורתיים ולרכוש תפקידים עצמאיים יותר לא העריכו מראש את ההשלכות של המפגש עם התרבות הזרה.

הלימודים באוניברסיטה ובטכניון היו נקודת מפנה בזהותן של המרואינות. האוניברסיטה שימשה מוסד של סוציאליזציה ואפשרה מפגש לא רק עם "דעת" אלא גם עם חברה ותרבות. החשיפה לאורח חיים שונה בתקופת הלימודים הבנתה תהליך של שינוי, תהליך שהשפיע על חייהן של המרואינות ועל מעמדה החברתי של האישה בחברה הדרוזית.

ביבליוגרפיה

- Armstrong, S. (1979), *Decade of Change*, Guildford: Society for Research into Higher Education.
- Barkat, H. (1985), "The Arab Family and Challenge of Social Transformation", In: E. W. Fernea (Ed.), *Women and the Family in the Middle East*, Texas: Austin University Press.
- Barnett, R. (1993), *The Idea of Higher Education*, Buckingham: SRHE & Open University Press.
- Barnett, R. (1997), *Higher Education: A Critical Business*, Buckingham: Open University Press.
- Bell, D. (1966), *The Reforming of General Education*, New York: Columbia University Press.
- Ben-Ari, A. & Pines, A. M. (2002), "The Changing Role of Family Utilization of Social Support: Views from Israeli Jewish and Arab Students", *Families in society*, 83 (Jan./Feb.), pp. 93-101.
- Bennett, M. J. (1986), "Towards Ethnorelativism: A Developmental Model of Intercultural Sensitivity", In: R. M. Paige (Ed.), *Cross-Cultural Orientation: New Conceptualizations and Applications*, Lanham, MD: University Press of America, pp. 27-69.
- Berry, J. W. (1991), "Psychology of Acculturation – Understanding Individuals Moving Between Cultures", In: R. W. Brislin (Ed.), *Applied Cross-Cultural Psychology*, 14, Newbury Park: Sage Publications, pp. 233-253.
- Bourdieu, P. (1988), *Homo Academicus*, Cambridge: Polity.
- Cushnir, K. (1991), "Cross Cultural Psychology and the Formal Classroom", In: R. W. Brislin (Ed.), *Applied Cross-Cultural Psychology*, 14, Newbury Park: Sage Publications.
- Kerr, C. (1963), *The Uses of the University*, New York: Harper & Row Publishers.
- Stonequist, E. V. (1935), The Problem of the Marginal Man, *American Journal of Sociology*, 41, pp. 1-12.